

Nizami dövründə “yaşamış”... XX əsr alimi

Yevgeni Bertels

Yevgeni Bertels – 1890-cı ilin 25 dekabrında Rus imperiyasının Sankt-Peterburq şəhərində anadan olub. Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsini bitirmişdi. İran-

şünaslıq və türkologiya üzrə adlı-sanlı mütəxəssislərdən biri sayılıb. SSRİ EA-nın akademikiydi. Özbəkistan və Tacikistanın əməkdar elm xadimi, İran EA və Dəməşqdəki Ərəb EA müxbir üzvü seçilmişdi. Nizami yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarına görə, 1948-ci ildə SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüşdü.

Bertels ömrünün sonunadək SSRİ EA Şərqsünaslıq İnstitutunda çalışıb. O fars, tacik və bir sıra türkdilli xalqların ədəbiyyat tarixi sahəsində görkəmli mütəxəssis kimi tanınırdı. Sufizm və sufi ədəbiyyatına, Nizami, Firdovsi, Sədi, Cami, Nəvai və b. klassiklərin yaradıcılığına, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mədəniyyət tarixinə dair əsərlərin müəllifiydi. "İslam Ensiklopediyası"nın ən fəal müəlliflərindən biriydi.

Y.Bertels Nizaminin "İsgəndərnamə", Firdovsinin "Şahname" əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlayıb, bu mövzuda dəyərli nəzəri məqalələr yazıb. Y.Bertels Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində çox böyük işlər

görüb, Nizami, Xaqani və Füzulinin yaradıcılığının tədqiqi ilə ardıcıl surətdə məşğul olub. Əslində Y.Bertels SSRİ-də nizamişünaslığın ən görkəmli banilərindən biridir. Bir çox əsərləri Şərq və Avropa dillərinə tərcümə olunub. Onu deyək ki, hələ sağlığında Bertels öz şəxsi kitabxanasını Azərb. SSR EA kitabxanasına bağışlamışdı. Bertelsin "Böyük Azərbaycan şairi Nizami" (1958); "Nizami və Füzuli" (1962). adlı kitabları dünya şərqsünaslıq elmində ən səmərəli əsərlər sırasındadır.

Şərq ədəbiyyatının bilicisi...

Faktlara münasibətdə Yevgeni Eduardoviç Bertelsin əsərləri özünün dəyəri, yüksək peşəkarlığı, filoloji və mövzuya yanaşma baxımından başqalarından xeyli fərqlənir. Fars, tacik, həm də bir sıra türkdilli ədəbiyyatların mahir bilicisi kimi o, ayrı-ayrı vaxtlarda, qırx il ərzində Leninqrad Universitetində, Şərq dilləri institutunda, Orta Asiya Dövlət universitetində, Moskva Şərqsünaslıq institutunda dərs deyib, eyni zamanda SSRİ Elmlər Akademiyası Asiya muzeyinin elmi işçisi vəzifəsində çalışıb. Tədrislə bərabər, Bertels Şərq xalqları ədəbiyyatını öyrənmə baxımından xeyli zəhmət çəkib, şərq filologiyası sahəsində üç yüzdən çox səmərəli elmi məqaləsi

çap üzü görüb. Rus şərşünaslıq tarixində şərş dillərini mükəmməl bilməklə o, təkçə fars – tacik ədəbiyyatını deyil, ərəb və bir neçə türkdilli (özbək, türkmən, azərbaycan və türk) ədəbiyyatların tədqiqatını da ardıcıl surətdə həyata keçiribdir.

Artıq 1929-1930-cu illərdə Bertelsin yaradıcılığında bir neçə tədqiqat mövzusu üzə çıxdı. Hər bir mövzu onun tərəfindən müxtəlif xarakterli elmi yazılarda uzun illər boyunca tədqiq edilibdir. Söhbət Nizami yaradıcılığından, sufizmdən, Nəvai və onun müasirlərinin sənətindən, eləcə də iran və türk filologiyasına aid ümumi məsələlərdən gedir.

Özünün "Orta Asiyada fars dilində ədəbiyyat" adlı yazısında Bertels iri həcmli materiallara əsaslanır, şərş klassiklərinin bir-biri ilə sıx əlaqəsini və eləcə onların nadir ustalığını açıqlayır. Adı çəkilən tədqiqat işində fars və müxtəlif türk dillərində yazıb-yaradan iyirmidən çox müəllif barədə Bertels belə yazırdı: *"...Fars dilli ədəbiyyatın Şərşi bir-biri ilə bağladığına baxmayaraq, onu coğrafi və xronoloji baxımdan eyni şəkildə qəbul etmək böyük səhv olardı. Belədə, müxtəlif sahələrdə, təsadüflər nəticəsində böyük fərqlər ortaya çıxır ki, bunu da baş verən müxtəlif tarixi proseslərlə əlaqələndirmək düzgün olardı... Fars ədəbiyyatı demək olar ki, dörd regionda yayılıb ki, bunların da hər biri özünün spesifik xüsusiyyəti ilə fərqlənir: Bertelsin fikrincə, şairlərin yaradıcılığında ilk növbədə mövzu seçimi, dilin fərdiliyidir ki, bunu da misal gətirilən məişət ayrıntıları, mənzərə rəsmləri təsdiqləyir. Tam aydındır ki, Nizami və Xəqaninin xarakterik cəhətləri yalnız Zaqaqaziyada inkişaf edə bilərdi..."*

...1939-cu ildən Nizami mövzusu Bertels tədqiqatının əsas istiqaməti sayıla bilər. Alim Nizami Gəncəvi mətnlərinin həqiqiliyini müəyyən etməkdən ötrü çox nəhəng tekstoloji iş aparır, "Xəmsə"dəki hər bir poemanın elmi tənqidçisi olmaqla, nəhayət ki "Şərəfnamə"nin elmi tərcüməsini həyata keçirir. "Nizamının mətnləri üzərində iş" adlı sənəballı məqaləsi də məhz o vaxt çap üzü görür.

Y.E.Bertels Nizami irsini araşdırarkən, konkret tarixi faktlardan faydalanır və bununla da dahi azərbaycan şairinin əsərləri ilə ondan əvvəlki, həm də onun müasirlərinin yaradıcılığı ilə sıx əlaqəni sübuta yetirir. Alim "Orta əsr şərş ədəbiyyatında fars dilində yazılan və özünün dəst-xətti olan Azərbaycan poeziyası mövcuddur" fikrini deməklə ilk dəfə olaraq əsl həqiqəti açıqlayır...

O vaxt Bertels, İskəndər – haqqında poetik romandakı tarixi şəxslərin tədqiqatı ilə də mükəmməl tərzdə məşğul olur. Bertels romandakı çoxsaylı versiyaları müqayisə edərək, elmə farsdilli Hind şairi – Xosrov Dəhləvi barədə tamamilə yeni bir materialı təqdim edir. Məşhur şərşünasın nəzəriyyəsində ən vacib problemlərdən biri fars və türkdilli qələm sahiblərinin müqayisəsini aparmaq idi...

Şərş ədəbiyyatına həsr edilmiş bir məqaləsində Bertels belə yazırdı: *"...təsir əlbəttə ki nəzərə alınmalıdır, lakin düşünmək olmaz ki, bu açar hər bir qıfılı açar bilər və elmi işin mənası tamamilə bununla bağlıdır. İqtibas prosesinin özü yox, onun vacibliyi, götürülən materialın yeni şəkildə təqdim olunması hədsiz maraq doğurur..."*

...Keçmiş rus şərşünasları, bir qayda olaraq, Şərşdəki mədəni irsin təhlilinə müraciət edərkən, çox vaxt nəzəri ümumiləşmələrdən qaçaraq, əsas diqqəti faktların dəqiq təqdimatına, bədii araşdırmalara cəmləyirdilər. XX əsrdə ölkəşünaslıqla bərabər, həm də Şərş ölkələrinin siyasi, iqtisadi, mədəni inkişafı da dərinlən tədqiq edilirdi. XX əsrin ikinci yarısında alimlər təkçə ayrıca bir mədəniyyətin təhlilini aparmaqla kifayətlənməmiş, daha geniş – dünya miqyasında bir-biri ilə bağlı mədəniyyətlərin təhlilini həyata keçirmişlər. O tədqiqatçıların ən görkəmli, şübhəsiz ki, Bertels idi...

